

The Athens Review of books

Αθηναϊκή Επιθεώρηση του Βιβλίου

ΡΕΪΜΟΝ ΑΡΟΝ

Περικλής Σ. Βαλλιάνος

Άπας ο Καβάφης για πρώτη φορά

Μιχάλης Χρυσανθόπουλος

Ο ειρωνικός Γιώργος Ιωάννου

Άρης Δρουκόπουλος

Η Νεοελληνική της Τεχνολογικής Εποχής

Ι. Ν. Καζάζης

Η μαγική λειτουργία της γλώσσας

Πέτρος Μαρτινίδης

Δυο Καραμανλήδες, δύο Παπανδρέου,
ένας Σημίτης και ο Κ. Μητσοτάκης

Μιχάλης Μητσόπουλος

Η αδύνατη επανάσταση του ΚΚΕ

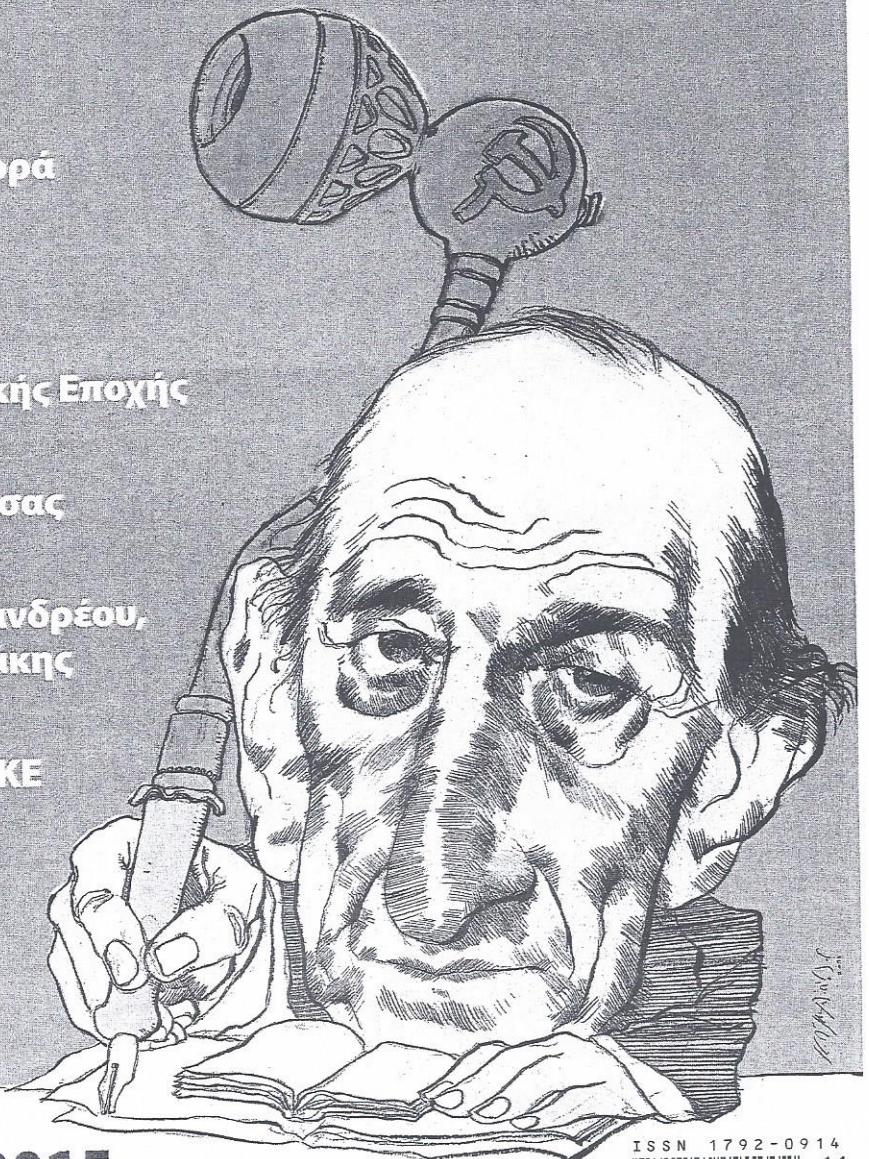
Στράτος Δορδανάς

Το «Βδέλυγμα»

Άρης Μπερλής

Η επικαιρότητα του Καμύ

Λεωνίδας Χατζηπροδρομίδης

Το Νούμερο 4034/2015

Ερωτόκριτος Ερωτοκρίτου, Κυριάκος Φώσκολος, Στυλιανή Μπλέτα

ISSN 1792-0914
9 771792 091002
11

«...αλλάζει φορεσιά κι απέρχεται»

Άπας ο Καβάφης για πρώτη φορά

Από τον ΜΙΧΑΛΗ ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟ

Κ. Π. Καβάφη, *Τα Ποίματα. Δημοσιευμένα και αδημοσιευτά, επιμέλεια Δημήτρης Δημητρούλης, Gutenberg, Αθήνα 2015, σελ. 814*

Η επιμελημένη από τον Δημήτρη Δημητρούλη έκδοση του καβαφικού έργου σε έναν τόμο με διεύριση εισαγωγή, χρονολόγιο, σχόλια που συνοδεύουν τα ποίματα, παράρτημα με τα ποίματα που έγραψε στα αγγλικά, με τις μεταφράσεις, με τα λογοτεχνικά πελά και με επιλεγμένα καβαφικά σχόλια για την ποιητική εργασία, επιλογή βιβλιογραφίας, όπως και πολύ χρήσιμα ευρετήρια, αποτελεί μια σημαντική προσπάθεια στη διάδοση του καβαφικού έργου.¹ Ο Δημήτρης Δημητρούλης, καθηγητής της Ιστορίας και Θεωρίας της Λογοτεχνίας στο Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, πραγματοποιεί την νέα έκδοση του καβαφικού ποιητικού έργου με μεγάλη φιλολογική ακρίβεια, αλλά και με θεωρητική ενασθήσια: ο σεβασμός του καβαφικού έργου συμβαδίζει με την αναγνώριση της σημασίας του «καβαφικού μύθου» στο σημερινό πολιτισμικό γίγνεσθαι, όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και στο ξωτερικό. Δεν είναι εύκολο να χειρίστει κανείς εκδοτικά ήνα έργο που το συναντάει σε επιγράφεις στα λεωφορεία και το μετρό, αλλά πρέπει να το αναζητήσει και στο δυσπρόσιτο αρχείο του ποιητή.

Ποιά είναι τα κυριότερα χαρακτηριστικά αυτής της νέας έκδοσης του καβαφικού ποιητικού έργου και από ποιες αρχές διέπεται;

Πρώτον, η έκδοση, σε έναν τόμο, ακολουθεί την αρχή της χρονολογικής κατάταξης των ποιημάτων, έτσι ώστε ο αναγνώστης να έχει την εικόνα της ξέλιξης.

Δεύτερον, η έκδοση υιοθετεί έναν ορθολογικότερο τρόπο ταξινόμησης των ποιημάτων του Καβάφη και τα διακρίνει σε δύο κατηγορίες, τα «Δημοσιευμένα», στα οποία συμπεριλαμβάνονται τα «Αναγνωρισμένα» και τα «Αποκηρυγμένα», και τα «Αδημοσίευτα (Ολοκληρωμένα και Ανολοκλήρωτα)», στα οποία περιλαμβάνο-

Π. Τέτος, Κ.Π. Καβάφης, δεκαετία 1970, λιθογραφία, 82 x 58 cm, Μουσείο - Μπενάκη, Πινακοθήκη Γκίκα.

νται τα «Ανέκδοτα», τα χαρακτηρισμένα ως «Κρυμμένα», τα «Ατελή» κτλ.

Τρίτον, ο Δ. Δημητρούλης είναι πολύ ευαίσθητος θεωρητικά και διακρίνει σαφώς ανάμεσα στην φιλολογική αποκατάσταση και στην ερμηνευτική παρέμβαση. Για τον λόγο αυτό, όταν παρουσιάζει τα αδημοσίευτα σχεδιάσματα του Καβάφη, χαρακτηρίζει την πρότασή του ως ερμηνευτική δοκιμή, καθιστάντας σαφές στον αναγνώστη ότι δεν προτείνει, όύτε κατά προσέγγιση, κάποια τελική γραφή ποιημάτων που σχεδιάζει μεν, αλλά δεν ολοκλήρωσε ο Καβάφης.

Τέταρτον, η έκδοση συνοδεύεται από ιδιαίτερα εκτεταμένη «Εισαγωγή», η οποία αποτελεί «πρόταση ανάγνωσης» του καβαφικού έργου και συντονίζεται

απολύτως με τις εκδοτικές επιλογές που υιοθετούνται. Δηλαδή, αναδεικνύει ορισμένες πτυχές του έργου, τις οποίες κρίνει σημαντικές, υποδεικνύει άλλες ως δυνατότητες ή ενδεχόμενα και αποδέχεται την αναγνωστική ελευθερία. Ιδιαίτερη σημασία έχει η προσφορά στον αναγνώστη μιας βιογραφίας του Καβάφη, προκεμένου αυτή να λειτουργήσει ως πλαισιο ανάγνωσης, αλλά και η αναγνώριση ότι αυτή η βιογραφία αποτελεί ένα ομοίωμα ζωής, μια προσώπως κατασκευή.

Ας ξεκινήσουμε με τη σειρά, πρώτα με τη χρονολογική κατάταξη των ποιημάτων. Παρατηρούμε ότι στην έκδοση αυτή τα δημοσιευμένα ποιή-

ματα κατατάσσονται χρονολογικά σε δύο μέρη: τα αναγνωρισμένα (τα 154) και τα αποκηρυγμένα, με βάση για μεν τα αναγνωρισμένα το έτος δημοσίευσης (ενώ δίδεται, παράλληλα, και η χρονολογία γραφής ήταν είναι δυνατόν), για δε τα αποκηρυγμένα το έτος γραφής. Η χρονολογική κατάταξη έχει ακολουθηθεί μερικώς στην έκδοση Σαββίδη (εκδόσεις Ίκαρος), την «τυπική» θα λέγαμε έκδοση του Καβάφη, μέσω τις οποίας οι μεγαλύτεροι σε ηλικία τουλάχιστον γνωρίσαμε το έργο του. Ο Γ. Π. Σαββίδης εξέδωσε τον πρώτο τόμο των αναγνωρισμένων ποιημάτων με βάση τη θεματική κατάταξη σε τεύχη του ίδιου του Καβάφη (84 ποιήματα έως το 1918) και τον δεύτερο τόμο χρονολογικά, επειδή πάλι ο ίδιος ο Καβάφης είχε επιλέξει τη μέθοδο αυτή, ακολουθώντας την τελευταία συλλογή μονόφυλλων που είχε ικανοπορήσει ο πουητής (70 ποιήματα από το 1919 έως και το 1933). Η εκδοτική αυτή επιλογή, αποτέλεσμα συστηματικής εργασίας του Γ. Π. Σαββίδη στο αρχείο του Καβάφη, που οδήγησε στη σημαντικότατη μονογραφία, *Οι Καβαφικές Εκδόσεις* (εκδ. Ταχυδρόμος, Αθήνα 1966), με την οποία, μεταξύ άλλων, αποκτήσαμε μια εικόνα του τρόπου διαχείρισης της διάδοσης του έργου του Καβάφη από τον ίδιο, δικαιολογούμενη απολύτως το 1963, που πραγματοποιήθηκε από την έκδοση. Το έργο του Καβάφη παραδόθηκε στον αναγνώστη διαιρεσολαβημένο από την εκδοτική πρακτική του Καβάφη, όπως την έχει μελετήσει ο Σαββίδης: το ποιητικό κείμενο και η πρόσληψή του δημιουργών μια αναγνωστική ένταση και, με τον τρόπο αυτό, μπορέσαμε να διαβάσουμε τον Καβάφη και από τη δική του οπτική.

Ας δούμε ένα παράδειγμα. Τα δύο ποιήματα που προτάσσονται στο πρώτο τεύχος και στον πρώτο τόμο της έκδοσης Σαββίδη έχουν τους τίτλους «Η Πόλης» και «Η Σατραπεία», αναφέρονται, δηλαδή, σε δύο μορφές πολιτειακής οργάνωσης του αρχαίου κόσμου. Τα ποιημάτων αυτά βρίσκονται σε διάλογο μεταξύ τους επειδή, αφενός, η αφήγηση γίνεται και στα δύο στο πρώτο ενικό πρόσωπο, αλλά οργανώνεται ως φανταστικός διάλογος με ένα δεύτερο ενικό πρόσωπο που λειτουργεί ως *alter ego*.

ἥ ὡς εγγύτατος «ἄλλος» καὶ, αφετέρου, επειδὴ βρίσκονται εν σειρᾷ, τὸ ἑνακόν τοῦ ἄλλου. Το δεύτερο ενικό πρόσωπο που εγκατέλειψε την «πόλιν», χωρὶς καμία επίδια να φτάσει «ἄλλου», μοιάζει πολὺ με το δεύτερο ενικό πρόσωπο το οποίο καταφεύγει στους Πέρσες καὶ στο οποίο προφέρονται σατραπεῖς, αλλὰ εξακολουθεῖ καὶ αναζητεῖ «τον ἑπαίνον του Δήμουν καὶ των Σοριστῶν/ τα δύσκολα καὶ τ' ανεκτίμητα Εὔγε».2 Ο χρόνος, ο τόπος, η πολιτειακή δομή καὶ οργάνωση ενός χώρου σε μια συγκεκριμένη εποχή, το πρώτο καὶ το δεύτερο ενικό πρόσωπο που διαλέγονται καὶ οι συντεταγμένες τους, παραμένουν ζητούμενα σε ολόκληρο το καβαφικό ποιητικό έργο: η ἐννοία της πόλεως, του δήμου, της σατραπείας, των σοριστών, του λόγου, της αντιπαράθεσης, της απώλειας, της αναζήτησης, της επιστροφής, του επαίνου, του ψύγου, της επιτυχίας, της αποτυχίας υπερκλωπίζουν το καβαφικό *corpus* καὶ επιβάλλουν την πολιτική ερμηνεία του καβαφικού έργου. Λόγω της επιλογής των δύο αυτών ποιημάτων, τα οποία προτάσσονται στα καβαφικά τεύχη καὶ στη θεματική κατέταχη που νιοθετεῖ ο Σαββίδης στον πρώτο τόμο, μπορεῖ να υποστηρίξει κανείς, ότι ο Καβάφης αυτοπροσδιορίζεται καὶ ως «πολιτικός» ποιητής.³

Αλλη εικόνα αποκομίζει ο αναγνώστης όταν επισκέπτεται το καβαφικό *corpus* χρονολογικά καταταγμένο. Και δεν αναφέρουμε στον μελετητή, ο οποίος είχε στη διάθεσή του και τη μονογραφία του Σαββίδη και τα χρονολογικά ευρετήρια της έκδοσης και είχε στη δυνατότητα να ανασυγκροτήσει τη χρονολογική σειρά, αλλά στον αναγνώστη που πάνει στα χέρια του το βιβλίο. Πρώτο ως προς τη δημοσίευσή του και πρώτο στην έκδοση είναι το ποίημα «Τείχη», δείκτης του ιδιότυπου παχιδιού εκ μέρους του Καβάρη με το ζήτημα της οπτικής γωνίας, αφού το α' ενικό πρόσωπο που αφηγείται δηλώνει ότι «μεγάλα κ' υψηλά τρηγύρω μου ἔκπισαν τείχη», με τα οποία εγκλείεται, ενώ, ταυτοχρόνως, τα τείχη αποτελούν τον τρόπο με τον οποίο εκβάλλεται, εξορίζεται: «Ανεπαισθήτως μ' ἔκλεισαν από τον κόσμο ἔξω». Με το ποίημα αυτό έρχεται στο νοο μας αμέσως η «σύνταση» του μυθιστοριογράφου E. M. Forster, ο οποίος πρώτος τον εισήγαγε στο αγγλόφωνο κοινό μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο: τον χαρακτήρισε ως «*A Greek gentleman in a straw hat, standing absolutely motionless at a slight angle to the universe*» [ένας Έλληνας gentleman με ψάθινο καπέλο που στέκεται απολύτως ακίνητος και σε ελαφρά κλίση προς το σύμπαν], ο οποίος διατυπώνει με την ίδια άνεση στα ελληνικά, στα αγγλικά ή στα γαλλικά μια πρόταση που κι αυτή «stands at a slight angle to the universe: it is the sentence of a poet» [βρίσκεται σε ελαφρά

Tó Σύραγγα τῆς Ἱδούνης

Myj operatelle neči žvokys, myj ojč
žilte neči žvobrys. "Odar nečiač rožialy
je tūs žiboris je' puvorunis uai op-
piedas. Odar pypovr uai tcepočor di' aiodž-
ous, žibcovr uai žibcys tvač žolcs pime
panovar, žolcs fir čepis ī tūs užgur
žuolcbečiar, tūs pachovar iči tūs
uzbalyour tūs žuozdovcar uai tūs
nabovar.

«Μή οὐμέλετε περὶ ἔνοχῆς, μὴ οὐμέλετε περὶ εὐθύνης. Όταν περνά τὸ Σύνταγμα τῆς Ἡδονῆς μὲ μονική καὶ σημαίας· ὅταν ριγοῦν καὶ τρέμουν αἱ αἰσθήσεις, δφρων καὶ αἰσθέσις εἶναι νόμιμα μακράν, δριτής δὲν ὄρμα εἰς τὴν καλήν ἐκστρατείαν, τὴν βιανούσαν εἴτε τὴν κατήπιστην τὸν ἀπόλαυσέν τοι καὶ τὸν παθόν. «Ολοὶ οἱ νόμοι τῆς θηβαϊκῆς – κακῶς νομίμενοι, κακῶς ἐφαρμόζαντες – εἶναι μηδὲν καὶ δὲν ἡμιποροῦν νά σταθοῦν οὐδὲ στηγαῖν, ὅταν περνά τὸ Σύνταγμα τῆς Ἡδονῆς μὲ μονική καὶ σημαίας. (...)». Ανέκδοτο πεζὸς του Καβάφη. Πιθανή χρονολογία γραφής 1894-1897. Αρχείο Καβάφη (Ιδρυμα Λαζαρίδη).

κλίση προς το σύμπαν: είναι η πρόταση ενός ποιητή].⁴ Το ποίημα «Τείχη» ακολουθούν χρονολογικά τέσσερα ποιημάτα που έχουν ως αντικείμενο τον χρόνο και τον θάνατο: «Ενας γέρος», «Τα αλογά του Αχιλλέως», «Δέρντης», «Κεριά». Θα σταθώ στο ποίημα «Δέρντης» (γραφή 1896, δημοσίευση 1898), το οποίο αποτελεί παράδειγμα της θεωρίας που αναπτύσσει ο Καβάφης για την αντιληφτή του για τον χρόνο και για το πώς διαμορφώνεται η σχέση ανάμεσα στον χρόνο και στον χώρο.⁵

Ηαφήγηση γίνεται στο τρίτο πρόσωπο. Στους δύο πρώτους στίχους, εισάγονται οι δύο τόποι, στους οποίους εκτυλίχθηκε ή εκτυλίσσεται η δράση, και οι δύο χρονικές δομές, οι οποίες δεν επικοινωνούν μεταξύ τους, αλλά είναι συμψετρικές. Στο ποίημα αυτό η θάλασσα προσποτοποιείται και τοποθετείται απέναντι στη μητέρα, ισότιμα. Αν αναλογιστεί κανείς το ποίημα ως σειρά εικόνων ή ως κινηματογραφική αφήγηση παραπτρεῖ ότι αποτελείται από δύο σκηνές ή δύο πλάνα την χρονικά πρότερη, που είναι ο πρώτος στίχος («Η θάλασσα στα βάθη της πήρε εμένα ναντή.»), στην οποία πρέπει να σημάνουμε την τελεία και την παύλα, το κινηματογραφικό «αλικ» που χωρίζει το ένα πλάνο από το άλλο· και τη δεύτερη, που έπειτα χρονικά, αποτελείται από το υπόλοιπο ποίημα και συμπληρωμάνει την προσευχή και δέσητη της μητέρας, που πιστεύει ότι ο γιος της, ναυτικός, ζει, και νοσταλγεί την επιστροφή του, μπροστά στην Παναγία. Όμως, όταν το κείμενο αναφέρεται στον αποδέκτη της προσευχής, αυτός δεν είναι πια «η Παναγία», αλλά το καλλιτεχνικό αντικείμενο που υπάρχει στην εκκλησία:

εικών ακούει, σοβαρή και λυπμένη, προντας πως δεν θάλθει πια ο υιός που ριμένει». Είναι αξιοσημέωτο ότι η χρονιά διαφορά που υπάρχει μεταξύ των δύο γεννημάτων μπορεί να γίνεται αντιληπτή μόνο από την οπτική γνώνια καπούων που βρίσκεται εκτός, του αναγνώστη, δηλαδή, ή, πάντως, της χαρακτήρισης σκηνές, του θεατή. Αλλά πώς εισάγεται ο αναγνώστης ή ο απατής στο κείμενο; Μέσω μιας δεύτερης διασυνομοποίησης, αυτής της εικόνας που αποκούνει» και «ξέμενε! Ο ρόλος του αναγνώστη είναι να συσχετίσει τις δύο σκηνές, να αποκωδικοποιήσει τις δύο χρονικές πομπές και να αισθητικοποιήσει τη δεύτερη, οποια, λόγω του πνιγμού του ναύτη, έχει πολέσσει τη χρησιμότητά της. Το κερί που ανάφτει» η μητέρα είναι επιμνημόσυνο, προσευνχή της αποτελεί δέσηρη υπέρ της υπήκοης του ναύτη που πνίγηκε. Το ποίημα *Κερία* (γραφή 1893, δημοσίευσην 1899),⁶ που οποίο, στη χρονολογική έκδοση ακολουθεί το ποίημα «Δέσηρι», ενισχεί το διπτό σχήμα του χρόνου που αναλύθηκε, αφού το α' ενικό πρόσωπο που αφηγείται ποιείται μόνο τα αναμμένα κεριά που βρίσκονται εμπρός του και όχι τα σβήσμενά που βρίσκονται πίσω του. Η θεματική οργάνωση υπέβαλε μια ερμηνευτική οπτική, την «πολιτική», η χρονολογική κατάταξη επιτρέπει μια άλλη, τον στοχασμό για τη λειτουργία των κρύστων.

Το δεύτερο προτέρημα της ἔκδοσης, η ἄλλη κρίσιμη επιλογή, είναι η διάκριση σε «Δημοσιευμένα» ποιήματα, στα οποία συμπεριλαμβάνονται τα «Αναγνωρισμένα» και τα «Αποκρυγμένα», και σε «Άδημοσιευτα (Ολοκληρώμένα και Ανολοκλήρωτα)», στα οποία περιλαμβάνονται τα «Άνεκδοτα», τα χα-

ρακτηρισμένα ως «Κρυμμένα», τα «Ατελή» κτλ. Με τη διάκριση σε «Δημοσιευμένα» και «Αδημοσίευτα» εξοφθολογίζεται ο τρόπος ταξινόμησης των ποιημάτων του Καβάφη με κριτήριο το αναγνωστικό κοινό. Δεν παρεμβάλλεται, πλέον, η έννοια της «βούλησης» των ποιητή και δεν υπερκαθορίζεται η έκδοση από την εκδοτική του πρακτική, ούτε από το πώς η πρακτική αυτή ερμηνεύτηκε από εκδότες, φιλολόγους, κριτικούς, αλλά αποδίδεται μια δομή στο έργο με βάση το αποτέλεσμα (ολοκληρωμένο ή μη) και τη δημοσίευση.

Το τρίτο χαρακτηριστικό της έκδοσής, που σχετίζεται και απορρέει από το δεύτερο, είναι ότι διακρίνει ανάμεσα στην φιλολογική αποκατάσταση και στην ερμηνευτική παρέμβαση. Λειδουμένης της διάκρισης αυτής, ο Δ. Δημητρούλης χειρίζεται σωστά, κατά τη γνώμη μου, το ζήτημα των τριάντα μη ολοκληρωμένων και μη δημοσιευμένων ποιμάντων που χαρακτηρίστηκαν ως «Ατέλη» στην έκδοση *Lavagnini*.⁷ Σχολιάζει την έκδοση, τονίζει την ανάγκη –και – μιας διπλωματικής έκδοσης που θα απαιτούσε τη φωτογραφική ενσωμάτωση του αρχειακού υλικού και θεωρεί τη δική του πρόταση, στο βαθμό που πρόκειται για αδημοσίευτα σχεδιάσματα του Καβάφη, ως ερμηνευτική δοκιμή, αφού δεν είναι δυνατόν να υποστηρίξει ότι γνωρίζει τη «βουλήρια» του ποιητή. Με την έννοια αυτή ως ερμηνευτικές δοκιμές πρέπει να χαρακτηριστούν όλες οι προσπάθειες να δοθεί οριστική μορφή στα αδημοσίευτα αυτά σχεδιάσματα. Βεβαίως, το υλικό που περιέχεται στους σχετικούς πακέτους δίνει την ευκαιρία για μια επίσκεψη στο εργαστήριο του ποιητή, στη «Βιοτεχνία Καβάφη», για την οποία μας έχει μιλήσει στην «Εισαγωγή».

Μεγάλο μέρος των αδημοσίευτων σχεδιασμάτων, το ένα έκτο, έχει ως θέμα τον Ιουλιανό. Εξατίας του αριθμού των σχετικών ποιημάτων θα ήθελα να προβάλω μία ένταση ως προς τα σχόλια με τα οποία πλαισιώνει ο Δημητρούλης τα πέντε αδημοσίευτα σχεδιάσματα για τον Ιουλιανό, υποστηρίζοντας ότι «ο Καβάφης φαίνεται να θεωρεί την περίπτωσή του τυπική ενός υπερικού αιθεροβάμινα που δεν αντιλαμβάνεται ότι η επιστροφή στο παρελθόν είναι αδύνατη στην Ιστορία»,⁸ ενώ, παρακάτω, αναφέρεται στο ότι ο Καβάφης αποστρέφοταν τους «αιδεολογικούς φανατισμούς»⁹ και, άρα, δεν έβρισκε θετικά στοιχεία στον Ιουλιανό. Την ένταση αυτή, το τονίζω, μου δίνει τη δυνατότητα η ίδια η έκδοση να την υποβάλω, επειδή αυτοπροσδιορίζεται ως ερμηνευτική δοκιμή. Προσεγγίζει ο Δημητρούλης, για να μην πιωθετεί, την άποψη του Σεφέρη: σε μια ημερολογιακή εγγραφή «Πόρος-Αθήνα, 1946-1947», δηλαδή σε ένα κείμενο που γράφεται την ίδια περίπου χρονική στιγμή με το «Κ. Π.

Καβάφης, Θ. Σ. Έλιοτ· παράλληλοι, ο Σεφέρης αναφέρει¹⁰: «Ο Ιουλιανός είναι σκάνδαλο για τον Κ[αβάφη], ένας κάρφος στον ορίζοντα, ο τύπος που του χαλνά την ισορροπία γιατί θέλεσε ν' αλλάξει τη μοίρα, να κάμει κάτι έξω από την τάξη του κόσμου. Είναι χειρότερος από σκάνδαλο: είναι ένα είδος αθέμιτου ανταγωνισμού. Και ο Κ., όπως ο Ιουλιανός, ενχειάται την επιστροφή των αρχαίων, της ηδονής τους [...]. Άλλα όχι σαν αυτόν τον πουριτανό που αφοιώνται ολόληρος σε μιαν ιδεολογική υπόθεση, αυτόν που δεν είναι «εν μέρει... εν μέρει» [...]. Διαφωνώ και με την άποψη του Σεφέρη και με αυτή του Δημηρούλη.¹¹ Δεν πρέπει να λησμονεί ο αναγνώστης ότι ο Ιουλιανός αποτελεί το θέμα που έχει τη μεγαλύτερη συχνότητα στα ποιήματα του Καβάφη και ότι δεν είναι δυνατόν να επεξέγαστηκε δώδεκα ποιήματα με θέμα έναν αρνητικό ήρωα. Έξι από τα 154 ποιήματα του κανόνα, ένα από τα 75 Ανέκδοτα και πέντε από τα 30 Ατελή αναφέρονται στον Ιουλιανό. Από το 1920 έως το 1933 ο Καβάφης γράφει, επεξέγαλται εκ νέου ή προετοιμάζει κατά μέσο όρο ένα ποίημα το χρόνο για τον Ιουλιανό. Τα πέντε αδημοσίευτα σχεδιάσματα πρέπει να εξεταστούν ως συνέχεια των επτά προγενέστερων ποιημάτων, δημοσιευμένων και μη. Η αφηγηματική οργάνωση των έξι δημοσιευμένων ποιημάτων είναι διττή, από την οπτική ενός αποστολοποιημένου τρίτου ενικού προσώπου, αφενός, και από αυτήν ενός εμπλεκόμενου πρώτου πληντικού, αφετέρου. Η διαφορά στην αφηγηματική οπτική επιτρέπει στον αναγνώστη να αντιληφθεί τους δύο πόλους της θεματικής των ποιημάτων για τον Ιουλιανό: αφενός διαμορφώνεται ένα βιογραφικό σκαρίφημα, το οποίο βασίζεται στις, και διαλέγεται με τις, επιστολές και τα αυτοβιογραφικά κείμενα του Ιουλιανού και αφετέρου εκτίθεται ένας προβληματισμός για τη σέσητη της αυτοκρατορικής έξουσίας με το «σύστημα εκκλησίας», παγανιστικής ή χριστιανικής, και τους υπηρόους του κράτους. Ο Ιουλιανός αποτελεί ιδιαίτερο πεδίο μελέτης, επειδή αποτελεί μέρος της οικογένειας του Μεγάλου Κωνσταντίνου, έζησε τη δολοφονία και του πατέρα και του αδελφού του από τον θείο του, αυτοκράτορα Κωνστάντιο, ανατράφηκε ως χριστιανός, είχε πάντοτε το φόβο της θανάτωσης για οποιαδήποτε πράξη έκρινε ως μη αποδεκτή ο Κωνστάντιος και εκδηλώθηκε ως εθνικός. Σε όλα τα ποιήματα, άμεσα ή έμεσα, υπογραμμίζεται ότι οι τρόποι του δεν ταιριάζουν με τις παραδόσεις των εθνικών, ότι είναι «ένοντας» ανάμεσά τους, ότι αυτός που είναι «Παραβάτης» για τους Χριστιανούς είναι και «Χριστιανομαθμένος» για τους εθνικούς. Η διπλή αυτή «έξοντη», η οποία προτείνεται για πρώτη φορά στο «Ο Ιουλιανός εν τοις Μυστηρίοις» (1896), αποτελεί το χαρακτηριστικό όλων των ποιημάτων του Καβάφη για τον

Oúlos Συνένος

Αγνωστος - γίνος μες διν 'Αντικόχεια - Σεβεστρος
μετέξει πολλά. Και τέρος πάντων, ναι, ο χίνος
ο τερεντούς έγρε. Με μετά όρθια τείνε

ποιήματα εις σέλω. Τήνε τὸν ποιῆι,
κήρος τόσο μέριμνο σάρη φίλοκοστιά,
και τόση ἔντειας σ' ἀγρινήν φεδοσεργορία,
και τοῦτο τὸν βεραίνει μα τὸ κάθε ζε.

Μία σύνθις ούρω παρενδίς αἵδη τὸν οὐρανός¹²
τὸν ξύριν - τὸ έγρεσον Ούλος Συνένος,
πὴ ἄλλος διν ωρο τὸν ἀντος ο Λυκιανός.

Το ποίημα «Ούλος Έκείνος» γράφτηκε το 1898 και δημοσιεύτηκε το 1909. Αρχείο Καβάφη (Ιδρυμα Ωνάση).

Ιουλιανός: είναι ποιήματα για κάποιον που όλοι τον θεωρούνσαν «ένοντα».

Τέταρτον, μεγάλο προτέρημα της έκδοσης είναι η εκτεταμένη «Εισαγωγή» της. Η οπτική γνωνία, η θέση του υποκειμένου, η έννοια του χρόνου και η σχέση του με τον χώρο είναι τα κρίσιμα ζητήματα της καβαφικής ποιητικής, με τα οποία ασχολείται ο Δ. Δημηρούλης στην εκτεταμένη και ιδιαίτερα κατατοπιστική μελέτη που προτάσσει. Η μελέτη αυτή ξεκινάει με τον «Βίο και τη πολιτεία» του Καβάφη, αναγνωρίζοντας την ανάγκη του αναγνώστη να έχει στη διάθεσή μια εικόνα του συγγραφέα και της πόλης στην οποία έζησε και με την οποία, σε μεγάλο βαθμό, έχει ταυτιστεί, τουλάχιστον για τον έλληνα αναγνώστη, ο ποιός συνδέει την Αλεξάνδρη με τον συνχάν αποκαλούμενο «Αλεξανδρίνο». Όμως, θεωρητικά ευαισθήθης ο Δημηρούλης, τονίζει ότι θα συνθέτει «ένα ομοίωμα που λέγεται «Η ζωή του Καβάφη» για να μπορέσει ο αναγνώστης «να ιδεαστεί τον δικό του ήρωα»,¹² αναγνωρίζοντας το στοιχείο της κατασκευής σε μια βιογραφία και αποκόντα έμψησα κριτική στον «βιογραφισμό». Η θεωρητική του ευαισθησία χαρακτηρίζει και τη μελέτη της ποιητικής διαδικασίας αυτού που θα αποκαλούντας «Τον μαγαζιού» του Καβάφη, τη «Βιοτεχνία Καβάφη», όπως τη χαρακτηρίζει: «μέριμνα βίου, επιμέλεια εαυτού, μελέτη θανάτου». Στη συνέχεια στέκεται στις «Ιστορίες της Ιστορίας», στις «Καβαφικές τεχνικές», στον «Καβα-

φικό έρωτα», στη γλώσσα και στον λόγο του Καβάφη, στα γεμάτα ένταση διπόλα «Κλασικός και μοντέρνος» και «Ελληνικός και οικουμενικός» και στην «Παρέμβαση του Σεφέρη», στην έλξη από το έργο του Καβάφη, αλλά και την απώθηση από το πρόσωπό του, στην οικειοποίηση, αλλά και την υποτίμηση: σε αυτό το πενθέμα ο Σεφέρης διατυπώνει το 1936 αυτό που ο ίδιος θα χαρακτηρίσει νεοελληνική πρωτοτυπία, ότι δηλαδή ο Κάλβος, ο Σολωμός και ο Καβάφης, «[οι] τρεις μεγάλοι πεθαίμενοι ποιητές μας που δεν ήξεραν ελληνικά».¹³ Τέλος, οι αναλύσεις που επιγράφονται «Ποιητική και ρητορική» και «Ο Καβάφης ως διακινητής των έργων του» συνιστούν σημαντική συμβολή στη γνωστικά πεδία της ανάλυσης του λόγου και της πρόσληψης. Η «Εισαγωγή» τελεύται με ένα τμήμα, το οποίο περιγράφει και εξηγεί τα κριτήρια και τις αρχές της έκδοσης του ποιητικού έργου του Καβάφη, στις οποίες επιγραμματικά έχω αναφερθεί..

Τελειώνοντας θα ήθελα να υπογραμμίσω τον ιδιαίτερα προσιτό στον αναγνώστη χαρακτήρα της έκδοσης, η οποία όπως, τονίζει ο Δ. Δημηρούλης, είναι «χρηστοκί (με επίλογη φιλολογική φροντίδα) αλλά κυρίως είναι πρόταση ανάγνωσης που περιέχεται στην «Εισαγωγή».¹⁴ Στα ιδιαίτερα θετικά στοιχεία της συγκαταλέγονται εκτός από τη χρονολογική κατάταξη των ποιημάτων, τον ορθολογικότερο τρόπο ταξινόμησης, τη διάκριση ανάμεσα στην

φιλολογική αποκατάσταση και στην ερμηνευτική παρέμβαση, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον χειρισμό των αδημοσίευτων σχεδιασμάτων, και την εκτεταμένη «Εισαγωγή», και τα ακόλουθα: η έκδοση σε έναν εύχρηστο και ωραίο τόμο, η εξαιρετική τυπογραφία (ποιότητα χαρτιού, μεγεθος στοιχείων, ποιότητα εκτύπωσης), τα ευπρόσιτα και χρησιμότατα σχόλια, στο κάτω μέρος της σελίδας που βρίσκεται το ποίημα, και τα ευρετήρια. Εύχομαι από καρδιάς στον τόμο αυτό ένα μακρύ ταξίδι. ▲

- 1 Είναι αυτονότητη η επιλογή βιβλιογραφίας, δεδομένου του όγκου της και της βιβλιογραφίας του Δημήτρη Δασκαλόπουλου, αλλά, όσον αφορά τα καβαφικά σχόλια για την ποιητική εργασία, θα ήταν προτιμότερο να είχε συμπεριληφθεί το σύνολό τους, παρότι την επιβάρυνση του τόμου σε σελίδες.
- 2 Ο Γάιοντς Δάλλας, «Η Σαραπεία και η αναζήτηση του συμβόλου της», Καβάφης και Ιστορία: αισθητικές λεπτομέρειες, Ερμής, Αθήνα 1974, σ. 46-63, θεωρεί ότι το περιπλανόμενο δεύτερο ενικό πρόσωπο είναι ο Αλκιβιάδης.

- 3 Οπως θα τονίσει, άλλωστε, ο Σπαρατής Τύρκας στα «Ο Καβάφης και η εποχή του, Κέδρος, Αθήνα 1958 και Ο πολιτικός Καβάφης, Κέδρος, Αθήνα 1971.
- 4 Βλ. E. M. Forster, "The Poetry of C. P. Cavafy" και "The complete poems of C. P. Cavafy", στο Denise Harvey (επμ.), *The Mind and Art of C. P. Cavafy*, Denise Harvey & Co, Αθήνα 1983, σ. 13-18, 40-45.

- 5 Κ. Π. Καβάφη, *Τα Ποίηματα Δημοσιεύμενα και αδημοσίευτα*, επμ. Δημήτρης Δημηρούλης Gutenberg, Αθήνα 2015, σ. 187. Επίσης Κ. Π. Καβάφη, *Ποίηματα Α'*, επμ. Γ. Π. Σαββίδης, Τκαρος, Αθήνα 1965, σ. 99.
- 6 Κ. Π. Καβάφη, *Τα Ποίηματα Δημοσιεύμενα και αδημοσίευτα*, δ.π., σ. 188-189.

- 7 Κ. Π. Καβάφης, *Ατελή Ποίηματα* (1918-1932), φιλολογική επιμέλεια και σχόλια Renata Lavagnini, Τκαρος, Αθήνα 1994.
- 8 Κ. Π. Καβάφη, *Τα Ποίηματα Δημοσιεύμενα και αδημοσίευτα*, δ.π., σ. 583.

- 9 Ο.π., σ. 591.
- 10 Γ. Σεφέρης, *Μέρες 1945-1951*, Τκαρος, Αθήνα 1973, σ. 161.
- 11 Μ. Χρυσανθόπουλος, «Προσλαμβάνοντας τον πολιτικό Καβάφη: Τα ποίηματα για τον Ιουλιανό και το ζήτημα της «κυριαρχίας»», στο Α. Καστρινάκη κ.ά. (επμ.), *Για μια Ιστορία της Λογοτεχνίας των 20ού αιώνων, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης - Μουσείο Μεσενάτη, Ηράκλειο 2012.*

- 12 Κ. Π. Καβάφη, *Τα Ποίηματα Δημοσιεύμενα και αδημοσίευτα*, δ.π., σ. 17.
- 13 Σεφέρης, «Απορίες διαβάζοντας τον Κάλβο», Δοκιμές, τόμ. Α', Τκαρος, Αθήνα 1974, σ. 62-63.
- 14 Κ. Π. Καβάφη, *Τα Ποίηματα Δημοσιεύμενα και αδημοσίευτα*, δ.π., σ. 154.